

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ У ВОЛИНСЬКІЙ ОБЛАСТІ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЛЮТИЙ 1944 – ВЕРЕСЕНЬ 1945 РОКІВ)

Валерій Бортніков

Повоєнні роки в краї позначено надзвичайно складною суспільно-політичною та соціально-економічною обстановкою. Волинь, опинившись у центрі геополітичних зрушень напередодні Другої світової війни, перетворилася на аграрно-сировинний придаток Другої Речі Посполитої. Після включення краю до Радянського Союзу в складі УРСР та звільнення Волині від нацистів, розпочався її складний шлях інтеграції до СРСР, сповнений трагічних суперечностей, притаманних тоталітарному суспільству. До низки особливостей післявоєнної розбудови західноукраїнських земель вітчизняні вчені відносять: масштаби руйнування, слабкість висхідного економічного потенціалу, особистість менталітету населення, яке неоднозначно сприймало розпочаті ще в довоєнний період соціалістичні перетворення, пасивний та активний опір населення радянізації регіону тощо¹.

Намагаючись заручитися підтримкою населення звільнених областей України, правляча комуністична партія активно використовувала методи «батога» і «пряника», де головні зусилля владних структур спрямовано на комплекс ідеологічних та політико-економічних заходів. У цьому контексті показовими є нормативно-правові акти, де визначено стратегію, форми і методи розбудови та відновлення зруйнованого війною господарства. ЦК ВКП (б) та РНК СРСР у серпні 1943 р. ухвалили постанову «Про невідкладні заходи з відбудови господарства в районах, звільнених від німецької окупації», а Рада Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У в травні 1945 р. – «Про заходи з відбудови та дальшого розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Черновецькій областях УРСР на 1945 рік».

Управління процесом відновлення промислової бази УРСР мало свої особливості і, зокрема, передбачало застосування сукупності «адміністративних методів керівництва з економічними; <...> наведення жорсткої дисципліни на виробництві та транспорті з широким

¹ Сорока Ю. Кадрова політика радянської влади на західноукраїнських землях в 1944–1950 роках. *Етнічна історія народів Європи*. 2007. № 23, с. 24.

застосуванням карально-репресивних заходів у поєднанні з методами морального стимулювання»². Водночас зусилля партійного керівництва спрямовано на посилення ідеологічної, політико-масової роботи, про що свідчить ухвалення ЦК ВКП(б) низки постанов, зокрема: «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР» (вересень 1944 р.), «Про заходи допомоги західним областям Українській РСР в справі поліпшення масово-політичної та культурно-просвітницької роботи» (грудень 1944 р.) та ін.

Під контролем центральних органів на західноукраїнських землях відбувався процес розбудови т. зв. «соціалістичної демократії». На зауваження Ю. І. Шаповала, «це було утвердження вже випробуваної більшовицьким режимом в 20–30-ті рр. моделі соціалізму, насильницької уніфікації всіх сфер життя за стандартами тоталітарного суспільства. Кінцевий результат соціально-економічної і культурної політики Москви пов'язувався із здатністю місцевих парторганізацій ефективно реалізувати настанови центральних органів влади. Вже восени 1943 р. сформовано організаційні групи обкомів партії. До них увійшли насамперед ті, хто до війни працював у цих областях»³.

У грудні 1944 р. при Раднаркомі УРСР створено раду допомоги західним областям на чолі з першим заступником голови Ради народних комісарів УРСР Л. Р. Корнійцем. У наркоматах, комітетах, управліннях при РНК УРСР запроваджено посади заступників наркомів, голів комітетів і управлінь в західних областях. У грудні 1945-го при ЦК КП(б)У створено відділ, що опікувався справами в західних областях України⁴. Особливу увагу партія приділяла питанню укомплектування керівних кадрів західних областей України місцевими людьми, свідченням тому – ухвалення на початку лютого 1945 р. постанови Політбюро ЦК КП(б)У «Про підготовку радянських працівників для західних областей УРСР».

З метою підготовки фахівців апарату органів радянської влади з місцевого населення західних областей УРСР прийнято рішення щодо організації в Харкові трьохмісячних курсів із підготовки і перепідготовки заступників голів та завідувачів відділами райвиконкомів для західних областей України в кількості 600 осіб. Показово, що слухачам курсів

² Гула Р. Чинник радянського патріотизму у відновленні роботи підприємств народногосподарського комплексу УРСР у 1943–1944 рр. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал*. URL: https://vim.gov.ua/pages/_journal_files/09.07.2013/pdf/78-85.pdf (дата звернення: 13.02.2025).

³ Шаповал Ю. Війна після війни. *Воєнна історія*. 2002. № 5–6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/5_6_02_7.htm (дата звернення: 13.02.2025).

⁴ Сорока Ю. Вказ. праця, с. 24.

встановлювалася стипендія в розмірі 500 руб. на місяць зі збереженням зарплати за попереднім місцем роботи⁵. Згодом контингент слухачів збільшено до 800 осіб. У зв'язку з тим, що ці слухачі «гостро потребують... одягу та взуття», ЦК КП(б)У схвалив рішення щодо виділення для них в м. Харкові американських подарунків (табл. 1).

Таблиця 1

**Перелік
одягу і взуття, потрібних для слухачів трьохмісячних курсів
радянських працівників при ЦК КП(б)У**

№ з/п	Найменування предметів	Одиниця виміру	Кількість
1.	Білизни чоловічої	пар	140
2.	Нижніх сорочок жіночих	шт.	30
3.	Брюк	шт.	90
4.	Верхніх сорочок чоловічих	шт.	90
5.	Суконь жіночих	шт.	30
6.	Взуття чоловічого	пар	80
7.	Взуття жіночого	пар	25

*Джерело:*⁶.

Волинський обласний комітет КП(б)У відновив свою діяльність у січні 1944 р., коли почалося звільнення області від нацистських загарбників. Обком партії очолював М. В. Слонь, а невдовзі після звільнення – І. І. Профатілов. Головою виконкому обласної ради депутатів трудящих став депутат Верховної Ради УРСР П. Н. Решетняк. Керівництво Волинського обкому КП(б)У і обласної ради прибуло до Луцька 8 лютого 1944 р.⁷.

⁵ Про підготовку радянських працівників для західних областей УРСР: Постанова Політбюро ЦК КП(б)У № 55, п. 25-оп. від 5 лютого 1945 р. *Історія державної служби в Україні: у 5 т.* / [відп. ред. Т. В. Мотренко, В. А. Смолій; редкол.: С. В. Кульчицький та ін.]; Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Київ: Ніка-Центр, 2009. Т. 5: Документи і матеріали. Кн. 1. 1914–1991 / [упоряд.: Г. В. Боряк (кер. кол. упоряд.), Л. Я. Демченко, Р. Б. Воробей], с. 454.

⁶ Про виділення одягу та взуття для слухачів курсів радянських працівників при ЦК КП(б)У м. Харкова № 27, п. 7-оп.: Постанова Секретаріату ЦК КП(б)У від 23 березня 1945 р. *Історія державної служби в Україні: у 5 т.* Т. 5. Кн. 1, с. 464.

⁷ Нариси історії Волинської обласної партійної організації / І. С. Гайдай, В. О. Замлинський, Я. Є. Ілляшенко Я.Є. та ін. Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1968, с. 99.

У звільнених областях відчувався гострий брак професійних кадрів партійних і радянських органів, оперативного складу НКДБ та НКВС, а також найнеобхіднішого для налагодження роботи інститутів влади та управління. Навіть у 1946 р. в більшості районів Волинської області були відсутні дільничні уповноважені міліції. Поповнювався штат відділків міліції головним чином за рахунок військових, які звільнилися з лав Червоної армії або загонів червоних партизан. Саме тому секретар Волинського обкому партії в листі до М. С. Хрущова просить прискорити відправку таких фахівців в область, а також зазначає, що в обкомі КП(б)У і облвиконкомі «зовсім немає транспорту. Потрібно хоча б два легковика та один грузовик»⁸.

Щодо керівників партійних і радянських органів західних областей України, то головним чином вони формувалися із представників східних областей СРСР. Наприклад І. Профатілов був уродженцем Харківської губернії, а П. Решетняк – Донецької⁹. Сільські ж органи радянської влади комплектувалися переважно з місцевого населення.

Особлива увага приділялася кадровому потенціалу органів суду та прокуратури, а також силових структур. Так, у Волинській області на посади суддів упродовж 1945 р. висунуто 31 особу з приїжджих і лише двох – з місцевих. Серед 208 оперативних уповноважених відділів НКВС затверджено лише п'ять місцевих. На прокурорські посади в області взагалі не призначено жодного волинянина. Загалом, станом на 1 березня 1946 р. у Волинській області з місцевого населення на керівних посадах працювали: в апараті партійних органів – 4,0 %, комсомольців – 32,1 %, радянських працівників – 91,9 %, промисловців, транспортників, зв'язківців – 59, 0 %, сільських господарників і заготівельників – 78,2 %¹⁰.

Відразу після звільнення теренів Волині в область з центру спрямовано 500 осіб керівного складу, що супроводжувалося відповідним матеріальним заохоченням. 21 лютого 1944 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про матеріальну допомогу мобілізованим у західні

⁸ Доповідна секретаря Волинського обкому КП(б)У І. Профатілова секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову про становище на визволеній від німецьких окупантів території області. 7 квітня 1944 р. Сергійчук В. *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро, 1998, с. 58.

⁹ Бортніков В. І., Пархом'юк А. І. Нариси історії органів державної влади та місцевого самоврядування на Волині (1944–2009): монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009, с. 259.

¹⁰ Ярош Б. О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. XX ст.): монографія. Луцьк: Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999, с. 36, 49.

області УРСР партійним і радянським працівникам та їх сім'ям». Документ зобов'язував обкоми КП(б)У – Волинський, Рівненський, Львівський, Дрогобицький, Станіславський, Черновецький та Ізмаїльський видати одноразову допомогу керівним працівникам, мобілізованим для роботи в західних областях у розмірі місячного окладу за займаною посадою на час їх відкомандирування. За їх сім'ями зберігалося продовольче та промтоварне забезпечення, а також за ними закріплювалася житлова площа, що вони займали, «до повного звільнення від німецьких загарбників західних областей України»¹¹.

Вислів «війна після війни» для західних областей України був не метафорою, а повсякденням. Свідченням тому не лише розміщення тут великого контингенту військових та загонів НКВС, проведення військових операцій проти діючого підпілля ОУН-УПА, а й озброєння партійних і радянських працівників. Так, у травні 1944 р. Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову «Про розподіл зброї для озброєння партійно-радянського активу, що працює в західних областях УРСР». На виконання постанови в ці області було надіслано 4 тис. пістолетів «ТТ». Із них 400 – у Волинську область¹².

10 червня 1944 р. відбулися перші збори обласного партійного активу, де розглянуто питання про відновлення роботи обласної партійної організації. Станом на 15 червня 1944 р. в області налічувалося 676 членів та 150 кандидатів у члени ВКП(б), бюро обкому КП(б)У затвердило склад 14 райкомів та Луцький міськком¹³.

На початку липня 1944 р. виконком обласної ради та бюро обкому КП(б)У ухвалили спільне рішення, яким визначили місця розташування установ та організацій владних структур області та Луцька. Виконком обласної ради депутатів трудящих планувалося розмістити в обласному центрі в будинку на вул. Шевченка № 45, обком КП(б)У на вул. Сенкевича № 28 і № 30, обком та міськком ЛКСМУ на вул. Сталіна № 93, міськком КП(б)У на вул. Першого травня № 18, виконком Луцької

¹¹ Про матеріальну допомогу мобілізованим у західні області УРСР партійним і радянським працівникам і їх сім'ям: Постанова Політбюро ЦК КП(б)У № 35, п. 66-оп. від 21 лютого 1944 р. *Історія державної служби в Україні*: у 5 т. Т. 5 Кн. 1, с. 433.

¹² Про розподіл зброї для озброєння партійно-радянського активу, що працює в західних областях УРСР: Постанова Політбюро ЦК КП(б)У № 32, п. 369 від 10 травня 1944 р. *Історія державної служби в Україні*. Т. 5. Кн.1, с. 437.

¹³ Із доповідної записки Волинського обкому КП(б)У Центральному Комітетові КП(б)У про відновлення діяльності партійних організацій і допомогу трудящим області Червоній Армії. *Волинь радянська (1939–1965 рр.)*: зб. док. і матеріалів. / ред. кол.: Н. Л. Алексєєва (відповід. ред.), В. О. Замлинський, Л. М. Мінаєва. Ч. III. Львів: Вид-во «Каменяр», 1971, с. 164–166.

міської ради на вул. Червоної Армії № 20, обласну прокуратуру на вул. Жеромського 18–18к, обласний суд на вул. Міцкевича № 2, редакцію обласної газети «Радянська Волинь» на вул. Червоної Армії № 14, обласне управління НКВС на по вул. 24 полку №№ 1, 3, 5, 7, обласний відділ міліції НКВС на вул. 17 вересня № 2. Цим же документом виконком Луцької міської ради зобов'язувався «надати квартири працівникам, які працюють в обласних організаціях та установах»¹⁴.

Однак невдовзі це рішення частково переглянули і виконком обласної ради, а разом з ним обласну планову комісію, обласні відділи торгівлі та охорони здоров'я, бюро по мобілізації і державний арбітраж при виконкомі вирішили розмістити на вул. Штабовій у будинку, що до німецької окупації використовувався штабом 5-ї армії (зараз Волинський обласний краєзнавчий музей). Документ зобов'язував командира дивізії військ НКВС полковника Скородубова до 10 серпня звільнити вказане приміщення, а для керівного складу виконкому виділявся будинок на 12 квартир на вул. Ломаній¹⁵.

3 жовтня 1944 р. уперше після визволення області відбувся пленум Волинського обкому партії. На зібранні розглядалися питання розгортання масово-політичної роботи на селі та процесу відновлення промисловості обласного і районного підпорядкування.

У СРСР кадри партійної та радянської бюрократії, що займали ключові позиції в усіх сферах суспільного життя і призначення яких на керівні посади вимагало узгодження і затвердження відповідним партійним органом, отримала назву «номенклатура». Чим вища публічна посада – тим вищий орган партії затверджував номенклатурного працівника – від районних і міських партійних бюро до ЦК КПРС.

Запровадження номенклатурного принципу призначення керівників підприємств, установ та організацій, у тому числі в системі місцевого самоврядування, ставало водночас ефективним засобом забезпечення панування і контролю комуністичної партії над усіма сферами життєдіяльності радянського суспільства. Так, до номенклатурних посад Волинського обкому партії в березні 1945 р. належали 1997 працівників. Зокрема:

¹⁴ Про розміщення обласних та міських державних установ і організацій: Постанова № 115 Виконавчого комітету Волинської обласної ради депутатів трудящих та Бюро обкому КП(б)У від 3 липня 1944 р. *Держархів Волинської обл.* Ф. Р-6. Оп. 11. Спр. 6. Арк. 25–26.

¹⁵ Про розміщення виконавчого комітету Волинської обласної ради депутатів трудящих: Постанова № 1416/20 Виконавчого комітету Волинської обласної ради депутатів трудящих та Бюро обкому КП(б)У від 30 липня 1944 р. *Держархів Волинської обл.* Ф. Р-6. Оп. 11. Спр. 6. Арк. 81.

партійні органи – 588;
комсомол – 74;
органи друку – 41;
радянські, планові, фінансові та торгівельні органи – 371;
органи НКВС, НКДБ, суду та прокуратури – 422;
промисловість, транспорт, зв'язок – 183;
сільське господарство та заготівлі – 196;
органи науки, культури, та охорони здоров'я – 122 ¹⁶.

Натомість через рік після звільнення області у березні 1945 р. апарат Волинського обкому партії був укомплектований керівним складом лише на 2/3. Зокрема штат обкому передбачав п'ятьох секретарів, двох заступників секретаря обкому, чотирьох завідуючих відділами та ін. Всього за штатом – 93 посадові особи. Фактично ж на керівних посадах в обласному комітеті партії працював лише 61 працівник ¹⁷.

Для організації ефективної роботи на звільнених територіях у Волинському обкомі КП(б) України було створено такі відділи та сектори: організаційно-інструкторський, пропаганди та агітації, сільськогосподарський, промислово-транспортний, воєнний, кадрів, партійна колегія, особливий сектор, фінансово-господарський сектор.

Відповідно до постанови ЦК КП(б)У від 3 березня 1945 р., в обкомі партії запроваджено відділ з питань роботи серед жінок. У його складі завідувач відділом і три інструктори. Головним завданням новоствореного відділу стала організація масово-політичної роботи серед жінок та згуртування їх навколо радянської влади, залучення до активної участі в державних, громадських та культурно-освітніх установах: радах депутатів трудящих, кооперації, профспілках, лікарнях, дитячих дошкільних установах тощо.

У тому ж році в обкомі створюється ще й шкільний відділ, що засвідчило існування великих проблем із розвитком шкільництва на Волині. Так, перед війною в 16 луцьких школах навчалось понад 8 тис. дітей та 324 вчителів. Під час німецької окупації луцькі школи не працювали, діяло дві чи три початкові школи, які відвідували, і то нерегулярно, лише 365 дітей ¹⁸. У довідці керівництву області «Про стан підготовки шкіл до нового 1944/45 навчального року» йшлося, що

¹⁶ Довідка про добір та затвердження робітників, що входять до номенклатури Волинського обкому КП(б)У станом на 23 березня 1945 р. *Держархів Волинської обл.* Ф. П-1. Оп. 3. Спр. 605. Арк. 15.

¹⁷ Справка об укомплектовании руководящими кадрами аппарата Волинского обкома КП(б)У. По сост. на 15.03.45. *Держархів Волинської обл.* Ф. П-1. Оп. 3. Спр. 605. Арк. 9.

¹⁸ Кулід Ю. Зразково підготуємо школи. *Радянська Волинь*. 1944. 8 квітня.

з першого вересня 1944 р. в краї мали розгорнути таку мережу шкіл: всього шкіл – 965, учнів – 114 699. Шкіл з українською мовою навчання – 943; шкіл з російською мовою навчання – одна; шкіл з польською мовою навчання – 17; шкіл з чеською мовою навчання – чотири.

Щоправда з першого вересня з 965 шкіл могли розпочати заняття лише 585, решта 380 шкіл заняття розпочати не змогли через відсутність учителів. Для повного забезпечення шкіл кадрами потрібно було мати 3320 педагогічних працівників. Натомість на 1 серпня 1944 р. в області налічувалося лише 1027 вчителів. Тобто не вистачало 2293¹⁹.

Мережа шкіл, де переважали школи з українською мовою навчання, засвідчує тогочасний демографічний склад населення Волинської області. Серед людей різних національностей, що мешкали на Волині, станом на вересень 1944 р. найчисленнішою групою були українці – 521,2 тис., поляки – 41,8 тис., чехи – 5,5 тис. Дещо менше – росіяни – 3,4 тис., білорусів – 0,8 тис. євреїв – 0,6 тис.²⁰.

Демографічний склад населення Волині змінився кардинальним чином в наступні роки завдяки політиці масових репресій, депортацій і мобілізацій, а також спрямування в область величезної кількості російськомовного військового контингенту та фахівців різних спеціальностей зі східних та центральних областей України.

У лютому 1945 р. проходила друга Луцька міська партійна конференція, що у зв'язку із війною, відбулася майже через п'ять років після першої. Як доводять матеріали конференції, в обласному центрі на той час було утворено 43 первинні парторганізації та 58 агітаційних колективів, що є свідченням великої уваги партійних органів до масової ідеологічної та пропагандистської роботи серед населення²¹. На конференції обрано керівний склад партійної організації на чолі з І. Профатіловим, який з березня 1944 по лютий 1951 р. обіймав посаду першого секретаря Волинського обкому КП(б)У. Одночасно з 1944 по 1950 рр. він був першим секретарем Луцького міськкому КП(б)У. Тобто посади першого секретаря обкому та Луцького міськкому партії поєднувалися.

Наприкінці серпня 1946 р. відбувся черговий пленум Волинського обкому КП(б)У, на якому обговорена «Постанова пленуму ЦК ВКП(б) щодо звіту ЦК КП(б)У “Про підготовку, добір і розподіл керівних партійних і радянських кадрів в українській парторганізації” і завдання

¹⁹ Про стан підготовки шкіл до нового 1944/45 навчального року. *Держархів Волинської обл.* Ф. П-1. Оп. 3. Спр. 149. Арк. 13.

²⁰ Сушик І. В. Волинь повоєнна: соціально-економічні та культурні процеси 40–50 рр. XX ст.: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2019, с. 98–99.

²¹ На конференції Луцької міської партійної організації. *Радянська Волинь*. 1945. 20 лютого.

волинської організації КП(б)У». Актуальність цього питання пов'язана з проблемами в кадровому забезпеченні всіх галузей господарства. Справу погіршував чинник відносно нечисельної обласної партійної організації, що на 1 січня 1946 р. нараховувала 2881 комуністів²².

У своєму виступі на пленумі І. Профатілов зауважив, що має місце масова плінність кадрів керівних працівників. За шість місяців 1946 р. зміна кадрів в області сягнула 19,5 %, що свідчило про брак професійних управлінців. Упродовж двох років відбулася зміна трьох перших секретарів у Камінь-Каширському, Маневицькому і Маціївському райкомах КП(б)У. Із 30 районів голови виконкомів районних рад упродовж двох років не змінилися лише в шести районах. А в таких районах, як Іваничівський, Маневицький і Сенкевичівський голови виконкомів рад змінювалися по кілька разів²³.

За адміністративно-територіальним устроєм у Волинській області було три міста обласного підпорядкування (Луцьк, Ковель і Володимир-Волинський) та 30 адміністративних районів. До складу районів входили п'ять міських рад районного підпорядкування, 16 селищних та 859 сільських рад. Станом на 15 листопада 1944 р. місцеві органи радянської влади діяли в 729 волинських селах і містах із загальної кількості 1516 населених пунктів. У 111 сільських радах були лише голови та секретарі виконкомів. За відсутності озброєної охорони в селах керівництво окремих сільських рад вдома не ночували і вимушені були пересуватися від озброєних формувань ОУН-УПА²⁴.

Однією з найважливіших організаційних форм радянської роботи у той час були постійні комісії рад. Їх завдання полягало в тому, щоб сприяти раді в успішному виконанні намічених планів щодо забезпечення життєдіяльності міста або села, піднесення матеріального та культурного рівня населення. Через постійні комісії здійснювався контроль ради за виконанням її рішень і розпоряджень суб'єктами господарської діяльності, соціально-культурними та іншими установами і організаціями підзвітними і підконтрольними раді. Через постійні комісії громадяни залучалися до управління місцевими справами.

Залежно від характеру завдань, що стояли перед радами на кожному історичному етапі, склад комісій змінювався. У своєму виступі на сторінках обласної партійної газети секретар виконкому Волинської обласної ради А. Левченко навесні 1945 р. рекомендував створювати

²² Нариси історії Волинської обласної партійної організації, с. 100.

²³ Пленум Волинського обкому КП(б)У. *Радянська Волинь*. 1946. 1 вересня.

²⁴ Західне Полісся: історія та культура: монографія / авт. кол.: В. К. Баран (наук. ред.); Г. В. Бондаренко; О. Н. Гаврилюк та ін. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2012, с. 493.

в сільських радах такі комісії: земельну, шляхово-благоустрійну, соціально-культурну, фінансово-податкову і комісію з допомоги родинам військовослужбовців та інвалідам Вітчизняної війни²⁵.

Помічниками й провідниками лінії партії ставали громадські об'єднання, діяльність яких перебувала під пильним контролем партійних органів. Станом на 1 жовтня 1944 р. Волинська обласна комсомольська організація об'єднувала 1672 молодих хлопців і дівчат²⁶. За інформацією організаційно-інструкторського відділу обласного комітету партії, станом на 1 серпня 1944 р. в області утворено організаційні бюро таких добровільних організацій, як МОДР (Міжнародна організація допомоги борцям революції), ТСОавіахім (Товариство сприяння обороні, авіації та хімічному будівництву – масова добровільна громадська організація в СРСР у 1927–1948 рр.), обком Червоного Хреста.

Розгортався в західних областях і профспілковий рух. У 1945 р. у цей регіон відділом кадрів ВЦРПС і центральними комітетами галузевих спілок в якості голів обкомів та головних бухгалтерів було направлено 41 відповідального працівника. Відповідно до постанови секретаріату ВЦРПС від 11 квітня 1945 р. «Про надання допомоги профспілковим організаціям західних областей УРСР» у Волинську, Дрогобицьку, Ізмаїльську, Львівську, Ровенську, Станіславську, Тернопільську, Чернівецьку області прибула бригада ВЦРПС і 25 кваліфікованих працівників для керівної роботи в обкомах спілок²⁷.

Подвійна природа громадських об'єднань в умовах тоталітарного суспільства полягала в тому, що попри їх недержавний, громадський характер, вони фактично ставали філіями партійних та державних структур: їх керівники призначалися відповідним партійним органом, а зсередини діяльність таких об'єднань перебувала під контролем парткомів. Самі владні структури майже завжди створюють подібні «добровільні» об'єднання, оскільки правлячим колам теж «потрібно організовувати більш розвинуті мережі збирання інформації для забезпечення прийняття рішень в обстановці, де збільшуються можливості блокування»²⁸.

За спостереженням вчених якості керівного партійного апарату в Радянському Союзі мала тенденцію до погіршення – і в моральному, і інтелектуальному сенсах. Пояснення цьому феномену знаходимо

²⁵ Левченко А. Якi обов'язки постійно-діючих комісій сільських Рад. *Радянська Волинь*. 1945. 18 березня.

²⁶ Ярош Я. Б. Вказ. праця, с. 39.

²⁷ Сушик І. В. Вказ. праця, с. 145.

²⁸ Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / пер. з фр. Є. Марічева. Київ: Вид. дім «Кисво-Могилянська академія», 2009, с. 244, 245

в роздумах лауреата Нобелівської премії, автора широко відомого твору «Шлях до рабства» Ф. фон Гайєка, який писав, що тоталітарна партія формується за негативним принципом відбору. На думку вченого, існують три причини, чому таку достатньо численну і потужну групу з відносно однорідними поглядами, найімовірніше, уособлюватимуть не кращі, а, навпаки, гірші представники суспільства.

По-перше, чим вищий інтелектуальний рівень та що кращу освіту мають люди, то різноманітніші в них погляди і смаки, а отже вони, очевидно, не будуть готові однотайно підтримувати єдину систему цінностей. Найбільша група людей з однаковими цінностями – це водночас люди з нижчими моральними стандартами. Інакше кажучи, це найчисленніша група людей, яких поєднує найменший спільний моральний знаменник.

По-друге, простіше заручитися підтримкою людей легковірних та слухняних, які не мають жодних власних переконань і готові прийняти будь-яку готову систему цінностей, яку лише потрібно вбити їм в голову, часто й гучно повторюючи одне й те саме.

По-третє, людині за її природою простіше дійти згоди з іншими на підставі негативної програми – ненависті до спільного ворога, заздрості до тих, хто кращий за нас, – ніж для реалізації якогось позитивного завдання. Протиставлення «ми» і «вони», спільна боротьба з тими, хто не з нами, – ключові складники будь-якого вірування, що міцно пов'язує людей, готових до спільних дій. Вони переконані, що таким чином вони отримують значно більшу свободу дій, ніж за будь-якої позитивної програми. Ворог – чи то внутрішній, як «євреї» або «куркуль», чи то зовнішній – завжди залишається обов'язковим інструментом будь-якого диктатора²⁹.

Закономірно, що з часом в СРСР відбувся процес перетворення еліти з відкритої на закриту: партійна та радянська номенклатура почала відтворюватися на власній основі, обмежуючи доступ до неї інших верств населення. Панували непідсудність, а також непідзвітність вищих перед нижчими. Фактично партійна і радянська «еліта» перетворювалися на антиеліту.

Водночас не можна не визнати переваг налагодженої системи підбору і розстановки, а також підготовки/перепідготовки кадрів, які в процесі навчання і просування по службовій дробині отримували певні знання і навички господарської, організаторської і пропагандистської роботи, вміння працювати з людьми. Не випадково, що вже за часів існування незалежної України багато представників колишньої

²⁹ Гаск Ф. Шлях до рабства / пер. з англ. С. Рачинський. Київ: Наш формат, 2022, с. 121–122.

партійної номенклатури швидко адаптувалися до нових умов, зайнявши ключові позиції у багатьох сферах суспільного життя. Зрозуміло, що не останню роль тут відіграла й корпоративна солідарність представників колишньої радянської еліти.

Особливості повоєнної розбудови економіки та соціальної сфери.

Війна завдала великої шкоди господарству області. Було зруйновано тисячі житлових будинків, багато підприємств та установ, суттєво постраждала соціально-гуманітарна сфера, транспортна інфраструктура краю. Війна забрала життя тисяч волинян, які загинули на фронтах та у підпіллі, в боротьбі з ворогом в тилу та німецькій неволі. Як йшлося в доповіді спеціальної комісії щодо збитків та розслідування злочинів німецьких загарбників на Волині «розстріляно, замучено тортурами, отруєно і повішено 165.339 осіб радянських громадян, тобто більше ніж 1/6 усього населення ... угнано в німецьку неволю 14.000 дорослого населення»³⁰. В області були зруйновано всі промислові підприємства, 39 залізничних станцій, близько 600 км залізничної колії, велику кількість житлових будинків. Окупанти зруйнували 30 машинно-тракторних станцій, 378 колгоспів, забрали в селян понад 300 тис. голів великої рогатої худоби, 80 тис. коней, спалили 422 населених пункти, сотні шкіл, медичних та культосвітніх закладів³¹.

Так, в інформації секретарю Волинського обкому партії М. В. Слоню та голові Волинського облвиконкому П. Н. Решетняку від Рожищенського райкому КП(б)У йшлося про таке: «У ніч з 19 по 20 березня 1944 року часті Червоної Армії звільнили районний центр містечко Рожище. ... При відступі противника із містечка Рожище німецько-фашистські окупанти спалили млин республіканського значення, 50 громадських будівель і житлових будинків, 6 чоловік розстріляли, 4 особи отруїли газами, частково пограбували району лікарню, а також пограбували квартири громадян і всі найкращі меблі вивезли машинами»³².

Деякі районні центри так постраждали, що навіть виникли проблеми із розміщенням райкомів партії та райвиконкомів. Один з партійних функціонерів у доповідній на ім'я секретаря Волинського обкому КП(б)У С. А. Павленка у квітні 1944 р., зауважує, що в Колківському районі після звільнення останнього від німецько-фашистських загарбників «не залишилось майже ні жодного цілого приміщення для того, щоб розмістити партійні та радянські органи та держустанови ...

³⁰ Доклад. Об итогах учета ущерба и расследования злодеяний немецко-фашистских захватчиков и их сообщников по Волынской области, Украинской ССР. *Держархів Волинської обл.* Ф. П-1. Оп. 3. Спр. 145. Арк. 5.

³¹ Нариси історії Волинської обласної партійної організації, с. 101.

³² *Держархів Волинської обл.* Ф. Р-6. Оп.11. Спр. 9. Арк. 3.

Отже вважаю вимоги Колківського райкому КП(б)У та райвиконкому про перенесення районного центру з міста Колок до села Старий Чарторийск цілком вірним»³³.

Після звільнення краю перед керівництвом області постала низка завдань, що потребували негайного вирішення. Як видно з попереднього документа, одним із них була проблема відбудови житлового фонду та інфраструктури краю. Зокрема, вже за 1945 р. зусиллями держави та місцевого населення в районах області відбудовано 6556 селянських хат, 5226 господарських будівель, 124 школи, 16 лікарень та ін.³⁴.

На виконання вимог центральних органів влади, а також в силу внутрішніх потреб розвитку економіки краю, в січні 1945 р. виконком обласної ради та бюро обкому КП(б)У ухвалюють постанови «Про організацію кузень в селах і підготовку ковалів» та «Про стан шляхового господарства Волинської області та заходи щодо його відновленню». В умовах тотального дефіциту товарів першої необхідності, будматеріалів, ліків та іншого, органи влади спрямовували зусилля на пошуки внутрішніх резервів. Тому не випадково, що в січні 1945 р. Волинська обласна рада на своїй сесії розглядає питання «Про розвиток місцевої та кооперативної промисловості та виготовлення речей широкого вжитку і продовольства з місцевої сировини» і «Про стан охорони здоров'я трудящих в області та заходи з відновлення мережі медичних установ і ліквідації епідемічних захворювань».

Важливим напрямом роботи органів влади на Волині у післявоєнний період стала підготовка кадрів масових професій. Наприкінці лютого 1945 р. на виконання постанови СНК УРСР і ЦК КП(б)У «Про заходи щодо підготовки масових кадрів для західних областей України» бюро обкому партії і виконком обласної ради ухвалили відповідне рішення, що передбачало підготовку значної кількості фахівців різних профілів та спеціальностей: бухгалтерів, плановиків, кадрів масових кваліфікацій для комунальних підприємств, інженерно-технічні кадри, водіїв, ковалів, бригадирів з видобування і сушки торфу та інше³⁵.

³³ Довідка. Про стан політмасової роботи в Колківському районі. *Держархів Волинської обл.* Ф. П-1. Оп. 3. Спр. 139. Арк. 1–3.

³⁴ Про заходи по відбудові спалених сіл і селянських хат: Постанова Виконкому Волинської обласної ради депутатів трудящих і Бюро обкому КП(б)У від 11 січня 1946 р. *Держархів Волинської обл.* Ф. Р-6. Оп. 11. Спр. 28. Арк. 11–15.

³⁵ *Держархів Волинської обл.* Ф. Р-6. Оп. 11. Спр. 14. Арк. 139–160.

Війна не лише завдала великих збитків, а й продовжувала загрожувати життю людей через вибухонебезпечні предмети, що у великій кількості залишалися на місцях колишніх бойових дій. Підлягала розмінуванню площа в 9951 км². Державний термін закінчення цих робіт визначено початком грудня 1945 р. «... 7 серпня (1945 р.) закінчив розмінування м. Ковель, – доповідав командир військової частини майор Полетаєв. Довелось зустрітись з великими труднощами, оскільки місто, включно всі будинки і сараї, заміноване. Поряд із звичайними установками мін, довелось зустрітись з сюрпризами, мінами уповільненої дії, фугасами та ін.»³⁶.

Однак одним з найбільш гострих питань того часу постало забезпечення продуктами харчування не лише місцевого населення, а й фронту. Так, на прохання військової ради Першого Білоруського фронту частину земель, що не використовувалися (4111 га), у вересні 1944 р. передано військовим для організації в області допоміжного сільського господарства. У тому числі: в с. Рокині 910,7 га – землі колишнього колгоспу «Більшовик»; в колонії Гнідава землі колишнього радгоспу «Комуніст» в обсязі 673,3 га; в колонії Підгайці землі колишнього тресту приміських радгоспів – 287,5 га, покинуті землі колонії Брищі – 1186,6 га і покинуті землі в селі Городище – 153 га³⁷.

Свідченням існування великих проблем із забезпеченням населення продуктами харчування стало введення карткової системи на хліб. Втрата карток, по суті, прирікала людину на голодування. Не випадково, що питання відновлення втрачених карток розглядалася на рівні виконавчих комітетів міських рад. Так, у жовтні 1946 р. виконком Луцької міської ради ухвалив постанову «Про видачу продовольчих карток начальнику II-го відділення міліції тов. Земскову». З цього документу дізнаємося, що нові картки видавалися в порядку виключення. А були вони за нормою «робочого пайка» й «утриманські»³⁸. В грудні 1947 р. проведено грошову реформу і карткову систему скасовано.

Наприкінці листопада 1944 р. виконком обласної ради разом з бюро обкому КП(б)У ухвалюють чергову постанову «Про створення власної

³⁶ Держархів Волинської обл. Ф. Р-6. Оп. 11. Спр. 16. Арк. 1.

³⁷ Про організацію допоміжного сільського господарства Першого Білоруського фронту. Постанова № 207/30 виконкому Волинської обласної ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У від 13-го вересня 1944 року. *Держархів Волинської обл. Ф. Р-6. Оп. 11. Спр. 6. Арк. 133–134.*

³⁸ Про видачу продовольчих карток начальнику II-го відділення міліції тов. Земскову: Постанова виконкому Луцької міської Ради депутатів трудящих від 7 жовтня 1946 р. *Держархів Волинської обл. Ф. Р-4. Оп. 2. Спр. 10. Арк. 16.*

продовольчої бази і установ Волинської області». У документі, зокрема, йшлося про те, що централізовані фонди не забезпечують потреб області, а місцеві продовольчі ресурси належним чином не використовуються, тому «основна маса робітників та службовців постачається незадовільно». Відповідно до рішення органів влади затверджено план організації 67 додаткових сільських господарств при райспоживспілках, установах, організаціях і підприємствах області із загальною земельною площею 4417 га³⁹.

Водночас від поставок сільськогосподарської продукції та грошових податків звільнялись селяни господарств, які переселилися з Польщі на територію Волинської області. Ці переселенці опинилися на території Волинської області відповідно угоди, укладеної восени 1944 р. між Комітетом Національного Визволення Польщі та урядом УРСР про взаємну евакуацію українського населення з Польщі до УРСР та польського населення з України до Польщі, що мала здійснюватися на добровільних засадах. Проте, як зазначають українські історики, «цей пункт постійно порушувався, що призвело до численних людських жертв»⁴⁰.

Головна проблема, з якою стикається кожна влада, тим більше в умовах війни, це впорядкування грошового обігу, пошук джерел фінансування для вирішення нагальних завдань життєзабезпечення населення й економіки загалом. У перші повоєнні роки сформовано фінансово-бюджетні та банківські структури обласного та місцевого рівнів. Складанням бюджету області, забезпеченням виконання його прибуткової і видаткової частин, керівництвом районних і міських фінансових відділів займався Волинський обласний фінансовий відділ, що поновив роботу в березні 1944 р. У лютому-липні поновили свою роботу і райфінвідділи. У тому ж році відновив роботу і Волинський обласний комунальний банк, до функцій якого входило кредитування й фінансування комунального та житлового господарства⁴¹.

У цьому контексті викликає інтерес повідомлення, розміщене наприкінці березня 1944 р. на сторінках газети «Радянська Волинь»: «Волинська обласна контора Державного Банку СРСР повідомляє, що всі громадяни, а також керівники підприємств, організацій та установ, які мають грошові знаки і монети воюючих з СРСР країн, окупаційні гроші всіх видів... зобов'язані здати їх до установ Державного Банку

³⁹ Держархів Волинської обл. Ф. Р-6. Оп. 11. Спр. 14. Арк. 2.

⁴⁰ Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996, с. 45.

⁴¹ Сушик І. В. Вказ. праця, с. 92–93.

в 10-тиденний строк»⁴². У разі невиконання порушники притягалися до карної відповідальності.

Важливим джерелом поповнення державної скарбниці СРСР та місцевих бюджетів на той час була державна позика. Забезпечення її передоплати жителями стало одним з пріоритетних напрямів роботи партійних та радянських органів. Сума державної позики відновлення і розвитку народного господарства СРСР на 1946 р. визначалась у 20 млрд руб. Серед робітників, службовців та іншого міського населення країни потрібно було розмістити облігацій на 12,5 млрд руб., серед особового складу Червоної армії та Воєнно-морського флоту – 2 млрд і серед селян 5,5 млрд руб. На вимогу РНК СРСР розміщення нової позики серед населення мали проводити під гаслом: «Трьох-чотирьох тижневий заробіток в позику». Документ за підписом Голови Ради Народних Комісарів Сталіна недвозначно «рекомендував» органам влади на місцях забезпечити «безумовне виконання визначеної суми розміщення займу як у місті, так і на селі й поступлення грошей за підпискою на селі головним чином упродовж травня 1945 року»⁴³.

Як правило всі передплати закінчувалися достроково і з перевиконанням, оскільки на їх здійснення спрямовувалися великі зусилля. Для успішного вирішення завдань передплати місцеві органи влади розробляли комплекс організаційно-масових заходів, що включали створення комісій сприяння передплаті держпозики, призначення уповноважених з підписки серед населення, проведення відповідних нарад у партійних, радянських органах, організаціях та установах, а також мітингів, загальних зборів, читання лекцій у трудових колективах, пропагандистську кампанію в пресі на радіо та ін. Не обходилося й без психологічних методів тиску на громадян з метою отримання бажаного результату.

Поряд з централізованим державним фінансуванням органи місцевої влади поповнювали бюджет за рахунок надходжень від суб'єктів господарювання, а також системи податків, штрафів тощо. Деякі з них із погляду сьогодення виглядають незвичними, якщо не казати більше. Так, виконком Луцької міської ради ухвалив постанову, що зобов'язувала всіх власників велосипедів зареєструвати їх до 20 червня 1944 р. За реєстрацію веломашин з власника стягувався податок у 15 руб. на користь місцевого бюджету. Після відповідного оформлення видавався номер. Порушники цієї постанови

⁴² Радянська Волинь. 1944. 29 березня; 31 березня.

⁴³ О выпуске Государственного займа Восстановления и Развития народного хозяйства СССР. Совет Народных Комиссаров СССР. Постановление № 437-181с от 21 февраля 1946 г. *Держархів Волинської обл.* Ф. Р-6. Оп. 11. Спр. 24. Арк. 7.

притягувалися до відповідальності – штрафу у 100 рублів⁴⁴. Реєстрації підлягали й коні, на яких оформлявся паспорт.

У вересні 1944 р. на території області ще діяв наказ про забезпечення світломаскування, тому в рішеннях виконкому Луцької міської ради неодноразово розглядалися питання щодо зменшення суми штрафу за порушення цього наказу. Наприклад, в рішенні виконкому від 29 вересня 1944 р. йдеться про зменшення штрафу одному з громадян з однієї тисячі до 100 руб.⁴⁵. Водночас поверненням до стародавніх традицій виглядає рішення виконкому Луцької міської ради, ухвалене у вересні 1944 р. про затвердження тарифів за перевіз через р. Стир. За доставку воєнно-відновлюваним загоном однієї людини в одну сторону, потрібно було заплатити 1 руб., якщо з велосипедом – 2 руб., одна людина з багажем більше 20 кг – 2 руб., підвода 2-х кінна без вантажу – 3 руб., з вантажем – 6 руб.⁴⁶.

Одним із напрямів діяльності місцевих органів влади західних областей, що перебував під пильним контролем центральних органів влади, – організація мобілізації працездатного населення в східні регіони країни для відновлення зруйнованого в ході війни господарства. Так, у жовтні 1944 р. виконком Волинської обласної ради ухвалює постанову «Про мобілізацію працездатного населення в містах Волинської області для Наркомбуду». Відповідно до постанови мобілізації підлягали «працездатне населення, яке не працює в установах промисловості та транспорті – чоловіки віком від 16 до 55 років і жінки від 16 до 50 років». За рознарядкою Луцьк мав мобілізувати 600 осіб, Володимир-Волинський – 300, Ковель – 150⁴⁷. За ухилення від мобілізації накладався штраф або наступала кримінальна відповідальність.

В умовах тотального дефіциту товарів першої необхідності, будматеріалів, ліків та іншого, органи влади спрямовували зусилля на пошуки внутрішніх резервів. Тому в січні 1945 р. обласна рада на своїй сесії розглядає питання «Про розвиток місцевої та кооперативної промисловості та виготовлення речей широкого вжитку і

⁴⁴ Держархів Волинської обл. Ф. Р-4. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 26.

⁴⁵ Заява гр. Шершень М. А. про зняття штрафу за порушення світломаскування: Постанова Виконкому Луцької міської ради депутатів трудящих № 149 від 29 вересня 1944 р. *Держархів Волинської обл.* Ф. Р-4. Оп.2. Спр. 1. Арк. 137.

⁴⁶ Держархів Волинської обл. Ф. Р-4. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 105.

⁴⁷ Про мобілізацію працездатного населення в містах Волинської області для Наркомбуду: Постанова Виконкому Волинської обласної ради депутатів трудящих. № 96 від 5 жовтня 1944 р. *Держархів Волинської обл.* Ф. Р-4. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 2.

продовольства з місцевої сировини» і «Про стан охорони здоров'я трудящих в області та заходи по відновленню мережі медичних установ і ліквідації епідемічних захворювань».

У справі післявоєнного відновлення і розвитку Волині велику роль відіграло рішення ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР про розбудову господарства низки західних областей України⁴⁸. В галузі промисловості в 1945 р. передбачалося побудувати три нових швейних фабрики в містах Луцьку, Рівному, Тернополі. Документ також зобов'язував організувати на заводі імені Хрущова в Луцьку виробництво сільськогосподарських машин – борін, соломорізок, віялок, і виготовлення запасних частин для ремонту сільськогосподарських машин, а також авторемонтну майстерню, що випускала б «100–150 автомашин на рік з капітального та середнього ремонту»⁴⁹.

На Волині на кінець 1946 р. відновлено 192 підприємства місцевої кооперативної промисловості, в тому числі: 40 підприємств обласного підпорядкування, 33 промислових комбінати, 16 харчових заводів, 43 артілі промислової кооперації⁵⁰.

Органи радянської влади поступово відновлювали контроль над різними сферами життєдіяльності краю. 15 грудня 1944 р. виконком обласної ради ухвалив рішення «Про обов'язкову державну перевірку та таврування мір та вимірних приладів по Волинській області» відповідно до якої після 1 лютого застосовувати міри та вимірні прилади (ваги, гирі, міри обсягу, довжини та ін.) без тавра 1944/1945 р. заборонялося⁵¹.

Першочерговим завданням органів влади в галузі сільського господарства стало відновлення *status quo*, що існувало до окупації. Необхідно було відновити ті колективні господарства, що вже встигли організувати. Створені в 1940 – першій половині 1941 рр. колгоспи, що об'єднували 20 % селянських господарств, було зруйновано, а землі стояли пустою⁵². Ці зусилля поряд із потужною пропагандистською кампанією супроводжувалися юридичною, організаційною, матеріально-технічною та фінансовою підтримкою селянських господарств.

⁴⁸ Про заходи по відбудові та дальшому розвитку господарства у Львівській, Станіславській, Дрогобицькій, Тернопільській, Ровенській, Волинській і Чернівецькій областях УРСР на 1945 рік: Постанова Ради Народних Комісарів УРСР і Центрального Комітету КП(б)У від 7 травня 1945 р. *Радянська Волинь*. 1945. 13 травня.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Ярош Я. Б. Вказ праця, с. 95.

⁵¹ Бортніков В. І., Пархом'юк А. І. Вказ. праця, с. 19.

⁵² Нариси історії Волинської обласної партійної організації, с. 99.

Держава упродовж 1944–1945 рр. повернула селянам західних областей 513 тис. га землі, якою їх було наділено в 1939–1940 рр. У 1945 р. вони отримали на будівництво, придбання худоби і сільськогосподарського реманенту понад 38 млн руб. довгострокових кредитів⁵³.

20 жовтня 1944 р. Волинський облвиконком і бюро обкому партії ухвалюють спільну постанову «Про відновлення порядку землекористування у Волинській області», де зокрема зазначено, що німецькі окупанти відібрали у селян області 98 163 га землі і організували на цих землях 130 маєтків німецьких поміщиків. З метою відновлення землекористування селянськими господарствами, що існувало в 1941 р., виконавчий комітет обласної ради і обком КП(б)У постановили:

1. Повернути селянам Волинської області всі землі, незаконно відібрані у них німецькими окупантами, і передати їх в користування селян.
2. Встановити граничні норми землекористування на один селянський двір 10 га у всіх районах Волинської області, за винятком Головиняньського, Заболоттівського, Камінь-Каширського, Колківського, Любешівського, Любомльського, Маневицького, Ратнівського, Седлищанського і Шацького районів, в яких граничні норми землекористування на один селянський двір встановити 15 га⁵⁴. Останнє пояснювалося тим, що перелічені райони відносилися до поліської зони з менш родючими ґрунтами.

Водночас відповідно до рішення виконкому Волинської обласної ради від 28 травня 1945 р., директор обласної контори Сільгоспбанку Правдолюбів та районні відділи цього банку зобов'язувалися видати кредити в районах області в сумі 2 млн руб. бідняцько-середняцьким господарствам з розрахунку 3,5 % річних строком до п'яти років⁵⁵. Селянам, що пішли до колгоспів, з боку держави була також надана допомога у виділенні насінного фонду, тяглової сили, сільськогосподарського реманенту та ін.

Завдяки комплексу заходів станом на кінець 1945 р. відновлено і організовано 130 колгоспів, у яких об'єднувалося 5020 дворів і

⁵³ Історія Української РСР: у 2 т. Т. 2. / АН УРСР. Ін-т історії; редкол. К. К. Дубина (голов. ред.). Київ: Наук. думка, 1967, с. 578–579.

⁵⁴ Про відновлення порядку землекористування у Волинській області: Постанова Виконавчого комітету Волинської облради і Бюро Обкому КП(б)У. *Радянська Волинь*. 1944. 20 жовтня.

⁵⁵ Постанова облвиконкому про подання допомоги довготерміновим кредитом бідняцько-середняцьким господарствам від 28 травня 1945 р. *Волинь радянська (1939–1965 рр.)*, с. 185–186.

35 123 га землі. У перші повоєнні роки до колгоспів вступали переважно бідняки, малоземельні⁵⁶.

Створення такої відносно невеликої кількості колгоспів пояснюється тим, що упродовж 1944–1945 рр. влада ще не ставила своїм завданням негайне відновлення довоєнних колгоспів і організацію роботи зі створення широкої мережі нових колективних господарств. Вона вимушена була враховувати прихильність селян до індивідуального господарювання, оскільки саме в руках селян-односібників перебувала більша частина земель, худоби, сільськогосподарського інвентаря тощо. Водночас процес колективізації західно-українського села, розпочатий ще до війни, «довелось починати практично заново. Організовані формально, насильницькими методами, організаційно й економічно слабкі колгоспи свою діяльність після війни самостійно відновити не могли. На відміну від довоєнного часу, цей процес відбувався не тільки у важких умовах відбудови зруйнованого господарства, а й ... за наявності гострої політичної і збройної боротьби», – зазначає І. В. Сушик⁵⁷.

Натомість згодом процес утворення колгоспів і політика розкуркулювання трансформувалися в суцільну колективізацію сільського господарства і ліквідацію куркульства як класу, що супроводжувався насиллям з боку владних та силових структур. Зокрема на спецпоселення вивезено чимало сімей «куркулів»: у жовтні 1944 р. з Ковельського району до Сибіру вивезено 35 сімей, з Теремнівського – 32, Торчинського – 45. В жовтні цього ж року з Ковельського району виселено 172 сім'ї, з Маціївського – 92, з Берестечківського – 122⁵⁸.

Організація колективних господарств на радянський лад супроводжувалася ліквідацією хутірської системи. Наявність великої кількості хуторів створювало перешкоду на шляху організаційно-господарського зміцнення колгоспів, гальмувало використання складної сільськогосподарської техніки, заважало проведенню масштабних землевпорядних робіт та впровадженню там «правильної» сівозміни. Одним з чинників, що мав принципове значення в ліквідації хуторського господарства, було і те, що хутори часто використовувалися збройними формуваннями ОУН-УПА як бази відпочинку та поповнення продовольства.

Одним із головних завдань розвитку соціальної сфери є організація належної системи охорони здоров'я населення. Найскрутнішою на той час була ситуація з медичними кадрами, яких в області катастрофічно

⁵⁶ Ярош Я. Б. Вказ. праця, с. 109.

⁵⁷ Сушик І. В. Вказ. праця, с. 57.

⁵⁸ Ярош Я. Б. Вказ. праця, с. 72–73.

не вистачало. Голова обкому партії І. І. Профатілов у своєму листі-зверненні до М. С. Хрущова у березні 1944 р. просив направити в область лікарів і медикаменти, аргументуючи необхідністю боротьби з великою епідемією висипного тифу, особливо в Колківському і Маневицькому районах.

Відповідно до розпорядження Наркомздорів'я УРСР від 19.04.1944 р. виконавчий комітет Волинської обласної ради ухвалив рішення про відкриття в Луцьку з 15 жовтня 1944 р. трирічної фельдшерсько-акушерської школи. За школою було закріплено приміщення на вул. Львівській, 54. Це був перший медичний навчальний заклад на Волині.

У перші місяці після звільнення області в Луцьку відбулась нарада медпрацівників, на якій обговорено питання про стан медично-санітарного обслуговування сільського та міського населення і намічено перспективи розвитку медичної мережі. Станом на 1 листопада 1944 р. у селах Волині вже було відкрито 14 лікарських дільниць, 34 фельдшерсько-акушерських пунктів, 16 дитячо-жіночих консультацій і шість пологових будинків на 80 ліжок. Центром медичної допомоги населенню у повоєнні роки стала обласна лікарня, організована 23 червня 1944 р. у приміщенні, спеціально побудованому під лікарню ще в 1939 р. У 1945 р. тут розмістилась обласна лікарня на 255 ліжок і госпіталь для інвалідів війни на 100 ліжок⁵⁹.

Роботи стосовно відновлення зруйнованого війною господарства супроводжувалися зусиллями щодо забезпечення соціального захисту найбільш уразливих верст населення. Виключно великої уваги в перші післявоєнні роки влада приділяла учасникам війни, інвалідам та членам їх сімей, впорядкуванню братських могили воїнів тощо. Зокрема виконком Луцької міської ради на початку червня 1944 р. розглянув питання «Про затвердження комісії по призначенню допомоги родинам червоноармійців по відділу держзабезпечення» і «Про оформлення могил офіцерського та рядового складу». Свідченням послідовності дій влади в цьому напрямі стала публікація передової статті в обласній газеті під назвою «Впорядкуємо і прикрасимо могили червоних воїнів»⁶⁰.

Виконком Волинської обласної ради і бюро обкому КП(б)У 1 грудня 1944 р. ухвалили постанову «Про працевлаштування та матеріально-побутове забезпечення інвалідів Вітчизняної війни», а 13 вересня 1945 р. – «Про покращення матеріально-побутового, медичного обслуговування і працевлаштування інвалідів Вітчизняної

⁵⁹ Сушик І. В. Вказ. праця, с. 119–120.

⁶⁰ Впорядкуємо і прикрасимо могили червоних воїнів. *Радянська Волинь*. 15 серпня.

війни офіцерського складу», де накреслено низка заходів фінансового, матеріально-технічного та організаційного характеру.

Проблема, з вирішенням якої не можна було зволікати, стала ліквідація дитячої безпритульності. Вже на своєму першому засіданні після звільнення обласного центру виконком Луцької міської ради в квітні 1944 р., поряд з іншими, розглянув питання «Про розміщення дитячого приймача-розподільника». Ухвалили рішення надати відділу боротьби з дитячою безпритульністю при обласному управлінні НКВС відповідного приміщення. Одночасно створюються обласна, міські і районні постійні комісії по боротьбі з дитячою безпритульністю і бездоглядністю; в усіх районах взято на облік дітей-сиріт. В результаті обліку в області *було* виявлено 2100 дітей-сиріт. З них взято під опіку 1399 і на патронаж 601⁶¹. Для розв'язання цієї проблеми потрібні були великі зусилля та кошти, яких як завжди не вистачало. Попри всі зусилля влади, майже через десятиріччя, ця проблема залишалася актуальною.

Отже, після звільнення Волинської області від нацистських загарбників зусилля центральної та місцевої влад спрямовано головним чином на розбудову партійного та радянського апарату, розв'язання гострих питань кадрового забезпечення в усіх сферах суспільного життя. Значні пропагандистські зусилля було спрямовано на мобілізацію населення на відновлення зруйнованої інфраструктури країни, розвитку соціальної сфери, здійснено певні кроки щодо відновлення сільського господарства, розбудови колегіального ладу тощо. Водночас непоправних втрат зазнавало міцне одноосібне господарство внаслідок проведення тією ж владою політики розкуркулювання.

Валерій Бортніков

ORCID ID: 0000-0003-0991-404

⁶¹ Відділу шкіл ЦК КП(б)У. Інформація про боротьбу з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. *Держархів Волинської обл.* Ф. П-1. Оп. 3. Спр. 713. Арк. 1.